

N. IORGA

ARGINTĂRIILE
ROMĂNEȘTI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ
LA FUNDAȚIA DALLES

BUCUREȘTI

1933

N. IORGA

ARGINTĂRIILE
ROMĂNEȘTI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ
LA FUNDAȚIA DALLES

BUCUREȘTI

1933

Argintările românești¹

Doamnelor și domnilor, vă rog să mă scusați că vă aduc pe o vreme ca aceasta. Nu sânt eu vinovat, ci fostul meu elev, unul dintre acei cărora li place să spună că mi-a fost elev, d. Fotino, care mi-a impus această conferință. Și, impunându-mi conferința, eu, care sânt un om deprins să ascult, am venit s'o fac, și așa fi venit chiar dacă ar fi fost un cutremur de pământ sau cine știe ce alt cataclism, și chiar cu riscul de a mă găsi în sală numai eu și cu domnul operator de la aparatul de proiecțiuni.

În ceia ce privește subiectul ales, motivul care m'a făcut să-l anunț a fost că de o bucată de vreme – bucată de vreme foarte lungă, care se întinde asupra atâtor ani – eu caut să fac un lucru, pentru care sânt ținut de rău, anume eu caut să invederez ce este original în creațiunile poporului nostru. Fiindcă națiile se judecă după ceia ce aduc nou în dezvoltarea culturală a umanității, și o nație, chiar dacă ar fi făcut mii de războaie în care ar fi fost totdeauna biruitoare și dacă ar fi strâns oricât de mulți bani și ar fi dezvoltat o civilizație materială foarte înfloritoare, din moment ce nu a adăugat nimic la tezaurul cultural al umanității, nimeni nu se gândește s'o desființeze, dar vă puteți inchipui rangul în care o astfel de națiune este așezată.

Eu știu foarte bine că de la o bucată de vreme într'un anumit tineret care nu și-a lămurit încă mintea – mintea se lămurește ceva mai târziu – circulă părerea că a pune în vedere însușirile poporului tău este aproape o crimă. Aceștia pretind că a venit vremea unei științe absolut obiective. Pretind aceștia, de asemenea, că poți să spui rău despre națiunea ta cât poțezi, dar să-i relevezi însușirile în concursul tuturor națiunilor, care toate nu fac decât să-și laude virtuțile exagerându-le une ori, aceasta este o adevărată crimă împotriva științei și poate fi considerat adese ori și ca imoral. Aceasta procură însă și unele satisfacții. De pildă, chiar astăzi am primit un răspuns la un răspuns al meu, cerut și dat unui invă-

¹ Conferință la Fundația Dalles. În limba franceză, cu ilustrații, apare în editura Imprimeriei Statului.

țat ungur mai mult sau mai puțin de pripas, fiindcă numele său este german, d. Treml, care spusese că noi, Românii din Vechiul Regat, în special, sântem un popor fără niciun fel de merit, fără nicio așezare, fără niciun trecut, că am fost alipiți de Bizanț,— și a fi alipit de Bizanț aceasta înseamnă nimicirea totală a sufletului național, căci Bizanțul, după părerea d-sale, este tot ce poate fi mai îngrozitor — și că, din fericire, o parte din Românii cari s'au găsit dicolo de munți au fost sustrași influenței Bizanțului și supuși influenței ungurești, și influență ungurească înseamnă o marcă apuseană. Și d-sa adaugă că acești Români de peste munți au fost totdeauna superiori, — datorită acestei influențe, — Românilor din Vechiul Regat. Iar acum, dacă Românii din Vechiul Regat au început — nu spune chiar așa, dar, strămutând în concret ideile sale, așa ar fi, — dacă au început să se încalțe, să întrebuițeze săpunuri și să meargă la baie, aceasta o datorează faptului că, o parte din poporul românesc care se găsea dincolo de munți fiind sustrasă influenței Bizanțului — dar d. Treml nu știe ce este Bizanțul — și fiind sub influența ungurească, s'a ajuns să se facă din acei Români niște oameni fasonați în acest sens.

Și, cum este și un fel de perfidie obiectivă la aceia cari te învață să dai un răspuns ca să capeți pe urmă un alt articol în care să între în judecată, nu numai nația românească, ci și ideile personale ale tale, sânt citați împotriva cauzei românești, și natural și împotriva mea care am îndrăznit să servesc nația mea, patru inși, patru autorități. O persoană dintre acestea nu este vinovată. Este un excelent istoric al literaturii românești, un Ardelean, care nu s'a gândit să scadă meritele Vechiului Regat, d. Pușcariu, care a spus numai că ortodoxia a fost o nenorocire, și cine a fost prins în ortodoxie n'a mai putut înainta. Eu nu sânt de această părere, după cum cred că nu sunteți nici dv.

Pe lângă aceasta, este și un obiectiv Bulgar, de origine turcească, merit să fie comitagi, dar care a ajuns filolog și istoric, d. Mutafciev, care a scris o carte în bulgărește, în care sânt atacat numai eu, pe care a tradus-o apoi și în franțuzește pentru ca să fie atacați și alții. Alături de dânsul sânt și doi Români: d. Philipide de la Iași și profesorul de Istorie a Românilor de la Universitatea din București, care obiectează că eu, în loc să mă ocup de influența italiană la noi, care a fost minimă, ar fi trebuit să mă ocup mai mult de influența ungurească, aceasta covârșitoare.

Să mă ferească Dumnezeu de orice laudă interesată. Dar lauda pe care aş răspinge-o mai mult ar fi lauda care ar veni de la

dușmanii națiunii mele, cari m'ar întrebuința pe mine împotriva și a celui mai puțin meritos dintre oamenii cari, în națiunea mea, au ținut un condeiu în mână. Astfel de experiențe însă nu mă împiedecă să servesc cât pot și cum pot nația mea, până în ultima clipă a vieții mele (aplause puternice).

Așa am învățat de la înaintașii miei, așa au făcut aceia cu cari am lucrat și cari astăzi nu mai sânt în viață, și eu voiu încerca să formez o nouă generație tot în acest sens. Și, dacă noua generație se va forma în alt sens, să mă iertați, dar eu sânt un om care mă ocup și de folklor, — s'o iea dracul de nouă generație dacă este împotriva țării sale (aplause puternice și îndelung repetate)!

Acuma, vin la subiectul meu. Noi avem lucruri de argint, de argint suflat cu aur, foarte numeroase, care odinioară se găsiu în biserici. Pe urmă, după ce Grigore Tocilescu a întemeiat Museul din București, o parte din obiectele acestea au fost luate cam în grabă, cam cu sila, ca să nu întrebuințez tot un cuvânt popular, și mutate la Museu. Museul, după cum știți, era instalat în niște catacombe, la Universitate, și lucrurile acestea au fost așezate fără nicio ordine, cruce lângă cruce, taler lângă taler, chivot lângă chivot, fără nicio încercare de rânduire în ordine cronologică sau de deosebite influențe. Aceasta înseamnă că nu a fost niciun fel de idee călăuzitoare științifică. Nici măcar un catalog, făcut după norme științifice, nu există până acum.

Eu am avut marea mulțămire de a putea strămuta obiectele acestea în Palatul Crețulescu, de unde erau să fie izgonite, la un moment dat. S'au prezentat doi miniștri, care voiau să așeze acolo, în locul Museului, nu știu ce comisiune de nu știu ce control. Era vorba, pur și simplu, ca Museul abia instalat acolo să fie aruncat în stradă. Din fericire s'a găsit un arhitect care nu a spus, ca să nu supere, că nu trebuie izgonit Museul, ci a arătat că acel palat este neincăpător pentru comisiune. Fericită idee a fost aceasta! Grație ei, Museul a rămas pe loc. Vă mărturisesc că eu, care nu mai practic revoluțiile de multă vreme, dacă ar fi fost vorba să se facă strămutarea Museului, imi aduceam aminte de 1907 și făceam și puțină revoluție cu oamenii cari înțeleg că un Museu nu se evacuează pentru ca să se instaleze un birou oricât de important. Acum, obiectele sânt așezate acolo, dar ele represintă foarte puțin din ceia ce am avut odinioară. Foarte multe s'au risipit, au intrat în stăpânirea unor familii care nu aveau niciun fel de drept asupra lor. Sânt și în momentul de față anumite doamne

candelofile și candelofage care sechestrează candelile și se poate vedea în cutare budoar al cutăreia o mulțime de astfel de candelile fără untdelemn din care nu se va ridica niciodată flacăra menită pentru Dumnezeu și pentru sfinți. Eu am cunoscut și un om public, foarte arătos, care își pusese candelile și ingeri de-asupra patului său din odaia de dormit. La fiecare mișcare ingerii se ciocnau între dânșii și candelilele sunau; aceasta îi dădea, fără indoială, visuri religioase (ilaritate).

Este păcat însă că atâtea lucruri frumoase au intrat în stăpânirea unor persoane care, poate, nu le știu păstra. Că nu le știu prețui, de aceasta sânt sigur, dar poate nu le știu nici păstra. Unele dintre dânsele au trecut și granița, pentru că se poate întâmpla ca o fată dintr'o asemenea familie să se căsătorească în străinătate și să capete ca zestre și obiecte de acestea, care, la străini, supt raportul religios, nu trezesc niciun sentiment, fiindcă ei sânt de altă religie.

Obiectele care mai există astăzi ar trebui, prin urmare, culese și de prin colecțiile particulare. Ar trebui să se facă, înainte de toate, un fel de inventar al tuturor acestor obiecte. Ar trebui invitată lumea care a făcut păcatul și a furat candelile, să permită a se face „ubicarea“, localizarea acestor obiecte luate fără drept. Atunci am putea să facem mult mai mult decât ceia ce încerc să schițez, în linii foarte generale, prin această conferință. Am putea să facem ce au făcut Sașii din Ardeal pentru lucrurile lor de argint. Este un om foarte stimabil, care cunoaște perfect arta ardelenescă în toate ramurile ei și, natural, înainte de toate, în ramura aceasta care aparține poporului său, și care își și permite să laude poporul său pentru că a produs această artă, un învățat sas de la Sebeșul Săsesc, părintele Victor Roth, membru corespondent al Academiei, și care a publicat un volum în care sânt descrise toate argintăriile săsești.

Din volumul acesta vi se va arăta o pagină, represintănd mai multe potire săsești, pe care comparându-le cu acelea pe care le avem noi, veți putea vedea proveniența vechilor noastre potire. Veți vedea că sânt modèle absolut săsești în potirele noastre din toate secolele, până în al XVIII-lea.

Nu laud eu nația noastră chiar acolo unde nu are rostul să fie lăudată, dar nu se poate să nu o laud acolo unde are dreptul să ceară a fi lăudată. Niciodată nu am inventat lucruri pentru poporul meu, dar niciodată nu am ascuns lucruri numai pentru că acelea sânt ale poporului meu.

Apariția acestui volum are cu atât mai mult merit, cu cât trebuie să ținem samă de mijloacele pe care le au Sașii la dispoziție pentru publicațiile lor științifice. Au atât de puține! Până acum câțiva ani li dădeam de la Institutul Sud-Est european o subvenție de 30.000 lei pe an, pentru publicații. Erau foarte mulțămiiți și, când tipăreau ceva, spuneau că acea lucrare este tipărită cu ajutorul Institutului Sud-Est european din București. În ultima vreme nu au mai cerut subvenție. Noi nu li-am dat. Relațiile dintre noi s'au cam schimbat. Totuși, cu mijloacele acestea reduse, au căutat să publice lucrări referitoare la poporul lor. La un moment dat, pentru a face față cheltuielilor s'au gândit să vândă tablourile din Muzeul Bruckenthal de la Sibiu. Noi trebuie să împiedecăm aceasta, însă trebuie să admirăm modul cum înțeleg să infățișeze comorile lor.

Acum vre-o douăzeci de ani, am căpătat de la ministrul Cultelor de atunci, d. Banu, o sumă importantă, 100.000 lei, pentru a tipări reproducerile tuturor argintăriilor noastre. Ce s'a întâmplat? O tipografie din Craiova, care se găsea într'o situație cam grea, tipografia „Ramuri“, a d-lui Făgețel, m'a rugat să-i împrumut această sumă de 100.000 lei, care urma să fie ținută în samă la publicația ce se va tipări. Lucrarea nu s'a făcut, dar nici banii n'au fost restituiți. Iar, când am cerut Ministeriului să intervină pentru ca banii să fie restituiți, contabilitatea Ministeriului era așa de bună, încât nu s'a găsit nicăiri trecută această sumă, și, prin urmare, ea nu se poate reclama. Și, din moment ce nu au mai fost bani, nu am mai adunat fotografii și nici nu am putut executa lucrarea.

Acum în urmă am făcut o serie de conferinți la Liga Culturală despre icoana românească. La lucrurile spuse acolo am adăugat foarte multe, și urmează ca toate să fie tipărite în românește¹ și în franțuzește, având și pentru ediția menită străinătății vre-o două sute de reproduceri de icoane. Pentru a compromite cu desăvârșire „Monitorul Oficial“, trebuie să spun că am făcut o intervenție pe lângă conducătorii acestei Case autonome ca să binevoiască să ia din banii la dispoziție, eventual chiar din ceia ce revine membrilor Consiliului de administrație, ce este necesar pentru a edita această carte despre icoana românească. Sânt sigur, și după indiscreta revelație făcută acum, că d-nii de la „Moni-

¹ În „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“ (și extras).

torul Oficial" vor binevoi să lucreze în condiții tipografice extraordinare¹.

La icoana românească se întâlnește mai multă originalitate decât la lucrările de argint ale Românilor. Cu privire la acestea, care, în unele domenii, sânt foarte variate și represintă o însemnătate artistică pe care veți putea-o aprecia, s'a emis o singură ipotesă, pe care nu o pot primi fiindcă nu corespunde cu faptele. D. Sp. Cegăneanu credea că lucrurile de argint vin din Sud. Din Sud, aceasta înseamnă din Italia, din Veneția, prin Dalmația. Ar fi venit deci astfel întâiu în Țara-Românească, unde lucrurile de argint se întâlnesc mai des, înainte de Moldova, încă din secolul al XIV-lea în Muntenia.

Aici nu facem curs de istorie a Românilor, dar nu se poate să nu relevem un lucru, care este, iarăși, o ipotesă și iarăși în favoarea noastră, prin urmare o crimă națională. În cel d'întăiu act care vorbește despre Muntenia și care datează de prin anii 1240-50, regele Ungariei dădea Cavalerilor Ioaniți stăpânirea asupra Olteniei întregi și asupra părților de jos ale Țerii-Românești. Acolo se spune că li se dau și pescăriile și morile. Prin urmare, din moment ce existau pescăriile și mori, e dovada că exista o civilizație, care făcea și comerț, și care, din moment ce făcea comerț, trebuia să aibă și drumuri. Iar, dacă sânt drumuri, trebuie să fie și o autoritate de Stat. În sfârșit, dacă este autoritate de Stat, ea trebuie să aibă funcționari și soldați. Dacă această situație se întâlnește la 1240, aceasta ne trimete chiar și în secolul al XII-lea. Nu s'au păstrat urme scrise; dar trebuie să țineți samă că au trecut Tatarii pe acolo. Și, de altminteri, ce urme scrise s'au păstrat supț stăpânirea ungiurească, în aceiași vreme, cu privire la Ardeal? Când Sașii au putut să adune, pentru așezarea lor, mult mai civilisată, căci ei veniau din Apus, numai vre-o zece, douăzeci de documente, câte documente vrea cineva să fie cu privire la așezarea noastră în Oltenia, care nu era legată de o mare civilizație?

În Moldova, asemenea lucruri de argint au apărut ceva mai târziu. E adevărat că se poate întâmpla să fi fost și în Moldova lucruri de argint ceva mai vechi, dar acestea nu s'au păstrat. Argintăria, în Moldova, începe cu Ștefan-cel-Mare, pe când cea din Muntenia e încă de la Mircea-cel-Bătrân. O deosebire de aproape un secol, de cel puțin trei șferturi de veac.

¹ S'a și făcut. Cartea e în lucru. Și mulțămesc călduros.

Cu toate acestea, de și Muntenia a avut primele lucrări de argint, nu mă impac cu ideia că lucrurile de argint ar fi venit din peninsula balcanică, adevărat din Veneția prin această peninsula.

Ceia ce a pătruns când și când pe această cale are un caracter care nu se găsește în vechea noastră argintărie. Aceasta are un caracter mai mult gotic. Dar un lucru care vine din Veneția nu este gotic. La Veneția se găsesc unele lucruri gotice, dar a fost înainte și o perioadă romano-bizantină și apoi o perioadă a Renașterii. Goticul, la Veneția, nu înseamnă decât doar câteva portaluri și câteva adăsurii în biserica bizantină de la San Marco. Argintăria noastră veche este însă absolut gotică, și aceasta trimite la Sașii din Ardeal, de unde au venit și elemente foarte prețioase în ce privește arhitectura. Arhitectura românească corespunde cultului ortodox, însă ușile, ferestrele, câteva ornamente și tot materialul de arhitectură, acestea vin de la Sașii din Ardeal, față de cari avem o datorie foarte mare, pe care o recunoaștem, și căutăm să li-o plătim, acum. Și, când vin învățați unguri cari ni obiectează de ce nu recunoaștem influența ungurească, putem răspunde că, măcar în artă, nu se găsește nimic în care să putem recunoaște această influență. Am recunoscut influența rusească, am recunoscut influența sâsească, și nu înțelegem de ce am fi atât de hapsâni să refuzăm a recunoaște numai în ce privește poporul maghiar o asemenea influență.

Mai este încă o teorie, părăsită de sigur astăzi chiar și de acel care a emis-o, d. Ștefănescu. Într'o publicație a noului Institut de bizantinologie din Bruxelles, d-sa arată că s'ar fi lepădat aproape complet de anumite porniri foarte curioase pe care le avea în știință la început și care-l făceau antipatic. Nu-l putem lua în serios, când lua un sfânt din secolul al XVII-lea și era dispus să-l mute cine știe când. Natural că trebuia să taxăm aceasta de exagerare, după cum nu puteam să-l luăm în serios când socotia numărul tablourilor lui Grigorescu la nu știu câte sute. Și tot așa nu l-am putut aproba când acest om, foarte entusiast, a spus, într'un rând, spre marea indignare a Sașilor, că aceștia au învățat argintăria de la noi. Aceasta nu, vă rog. Noi am învățat argintăria de la Sași. De altfel, Sașii nu au creat ei această argintărie. E o argintărie apuseană, germană. Ei au luat însă ultimele rezultate ale unei strălucite civilizații artistice, le-au adus în Ardeal, spre onoarea lor și spre binele nostru, cari, având în apropierea noastră pe Sași, am putut căpăta de la dâșii elemente de artă care alințerî ni-ar fi lipsit.

După această introducere, destul de lungă, venim la ceia ce poate fi ilustrat prin proiecțiuni.

Pornim de la ce este stabilit, anume că argintăria munteană este mai veche ca argintăria din Moldova, că argintăria aceasta munteană nu are legătură cu Veneția, la început, — pe urmă poate să aibă, în oarecare măsură —, prin Dalmația sau prin cine știe ce regiune de zlătari sârbi; că avem a face cu o artă de caracter gotic, care ni vine din două orașe ale Ardealului, din Brașov și din Sibiiu, — din Sibiiu mai mult decât din Brașov pentru o epocă mai veche; pentru epoca lui Brâncoveanu, mai mult din Brașov decât din Sibiiu.

Pe vremea lui Neagoe Basarab, furnisorii noștri erau la Sibiiu. Cunoaștem, de pildă, un argintar, anume Celestin, care lucra pentru luxosul și darnicul Domn. Sibiiul este mai supus influențelor apusene, mai puțin cucerit de interesele materiale și mai puțin bătut de anumite vânturi care veniau din Răsărit, pe când Brașovul este și a fost mai amestecat, și, fără îndoială, tot ce face are mai puțină fineță decât pentru Sibiiu. Noi avem o parte din corespondența lui Neagoe Basarab cu Sibiiul, așa că știm cum se făceau comenzile. Am publicat apoi vre-o câteva scrisori de comandă de argintărie, făcute de Constantin Brâncoveanu la Gheorghe Mai, care a lucrat până târziu, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, până pe la 1750, când trebuie să fi murit foarte bătrân. Vom discuta și ce parte a putut să aibă ideia lui Brâncoveanu și ce alta executarea în aceste argintării brașovene.

Cele d'întăiu comenzi, făcute de Mircea-cel-Mare, sânt pentru satisfacerea nevoilor de argintărie ale fundațiilor sale, fundațiuni care continuă opera începută de un călugăr din peninsula balcanică, Nicodim, Macedonean, de origine amestecată, pe care vedeți că nu-l reclam pentru Români. Nu sânt eu chiar așa de romantic pe cât sânt de proști aceia cari mă acasă că sânt prea romantic. Nu spun că am verificat globulele din sângele lui Nicodim, dar el a venit din Macedonia, Ținut de rase amestecate, unde sânt și oameni de o singură rasă, dar și oameni de mai multe rase.

Nicodim a făcut mănăstirea Vodița, a făcut mănăstirea Tismana și a început și mănăstirea Cozia. Au venit apoi Vladislav, Radu, Mircea-cel-Mare și opera care fusese începută pe sama sa de un simplu călugăr a fost continuată oficial de Domnie.

Este același fenomen care se observă în multe locuri. Austria

de exemplu, a fost creată, întâiu, în ce privește cultura, de călugări răătăcitori, cari au înființat mănăstiri, Sankt-Gall și altele, până la Salzburg, și au pornit mai departe, spre Răsărit. Iar cultura germană de la Rin incolo a fost de asemenea întemeiată de călugări, sanctificați pe urmă, ca Sfântul Bonifaciu, cari, întâiu, au venit pe sama lor, și după aceia s'a amestecat Papa și stăpânitorii de acolo. Același lucru s'a întâmplat și la noi. Aici Domnii au făcut ce nu putea face călugărul Nicodim, iar mănăstirile au fost înzestrate cu obiecte scumpe. Prima fundație, mănăstirea Vodița, nu a avut prea multe obiecte de argint și de aur, însă cu totul alta a fost situația pentru Tismana, Cozia și poate și Cotmeana, pentru care toate s'au comandat lucruri în Ardeal. Unele s'au pierdut, altele se găsesc în colecțiile Museului nostru. Ce voiu înfățișa întâiu, face parte din lucrările comandate de Mircea la Sașii din Ardeal, de unde veniau de mult clopotele. Opera lui Neagoe și a soției lui Despina a venit pe urmă, urmând același drum și atingând aceeași țintă.

Înainte de aceasta însă, să-mi dați voie să vă vorbesc despre unele *chivote*. Bisericile ortodoxe au moaște, care sânt păstrate în cutii. Cele mai vechi dintre aceste cutii înfățișează o clădire bisericască. Ele sânt foarte interesante, fiindcă, în parte, imită arhitectura care este. M'am gândit că un arhitect foarte zelos ar putea să facă un studiu foarte interesant, dacă, pe lângă cercetarea clădirilor existente, ar cerceta și pe cele presintate în pictură, fondurile acelea în care pictorul creiază într'un domeniu care nu este al său, într'unul în care poate penelul său să fie mult mai îndrăzneț decât gândirea cuiva care pune piatră peste piatră și înțelege ca pietrele acelea să fie legate. Aceiași artă gotică se păstrează și în aceste chivote, care sânt niște căsuțe, niște bisericuțe.

Din aceste chivote, posedăm câteva. Primul pe care-l veți vedea este unul pe care Neagoe Basarab l-a dat la Cutlumuz, acea mănăstire de la Muntele Athos foarte legată de Domnii noștri. Hariton, conducătorul ei, a fost pe vremea lui Mircea și Mitropolit al Țerii-Românești. S'a luat de atunci obiceiul ca stăpânitorii români să facă daruri la această ctitorie, unde se găsește și un splendid steag al lui Vintilă-Vodă, de la 1532-1535, Domn puțin însemnat, dar și el, se vede, cu multă iubire pentru artă: și o cruce a lui este foarte interesantă. Steagul, de care nu mă pot ocupa, înfățișează pe Domn, pe Doamnă și pe copilul lor, Drăghici. Nu văzusem acest steag, după cum nu văzusem nici chivotul lui Nea-

goe. Dar d. Emanuel Kretzulescu, care a fost la Muntele Athos și a luat acolo o mulțime de fotografii, a avut amabilitatea de a-mi pune la dispoziție aceste fotografii. L-am rugat să facă și o notiță în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, dar mi-a răspuns că preferă să fac eu această notiță, ceia ce am și făcut.

Pe chivot Neagoe este înfățișat înaintea Sfântului Nifon, deasupra cu o inscripție grecească care nu samănă, ca și scena însăși, a fi veche. Jos este o construcție cu uși foarte frumoase, de care se prind mai multe icoane, care sânt cele mai vechi cunoscute în Muntenia. Lucrul e făcut din argint suflat, cred, cu aur, de toată frumuseța. Este de ajuns să vadă cineva arhitectura de jos ca să se convingă că avem a face cu un lucru datorit Sașilor din Ardeal.

Această biserică de argint nu a fost niciodată realizată în piatră, dar unele elemente se întâlnesc la Mănăstirea Dealului în jurul ușilor și al ferestrelor.

Sânt și alte tipuri de chivote cam din aceiași vreme, pe care eu le fixeaz oricum în secolul al XVI-lea, care și ele imită biserica de model, Argeșul: într'o formă cu turnurile cele mici și cu ferestrele strâmbe, iar în alta ferestrele având linii drepte.

Dar, pe lângă ce se găsește la Argeș, se mai adaugă și anumite podoabe. Căci giuvaiergiul este un om care adaugă totdeauna asemenea amănunte. În toată istoria sculpturii, un singur om, fiind întâu giuvaiergiu, a înțeles că pentru a ajunge sculptor trebuie să sacrifice amănuntele giuvaierelor, și acela este Benvenuto Cellini. Dar de sigur că argintarul de la Sibiiu nu avea aceleași noțiuni despre artă ca marele artist italian.

Se poate pune întrebarea: dacă lucrurile acestea de argint au fost făcute de argintarii de la Sibiu, noi nu avem niciun merit? Ba avem pe acela, de și nu așa de mare, că am întrebuințat banii pentru asemenea obiecte de artă, în loc să-i risipim pentru nimicuri. Aceasta înseamnă, oricum, un popor cu gust. Pe de altă parte, Domnii noștri nu primiau orice, ci cereau argintarilor anumite lucruri, așa că se amestecă și dorința clientului pe lângă meșteșugul artistului. Tot așa cu observația, pe care o vom găsi îndată, a lui Neagoe că, dacă se face „lucru țigănesc“, sânt în țară meșteri capabili de a face ceva mai frumos.

De la chivote trecem la *cădelnițe*. Acestea presintă de asemenea elemente de arhitectură, și, anume, o arhitectură de clopotnițe, de turnuri foarte îndrăznețe, înalte, ascuțite. Inscripțiile de pe ele sânt

folositoare pentru a stabili vremea căreia-i aparțin. Trei cădelnițe gotice sânt evident provenite de la Sibiiu. Avem dovada documentară că, la 1518, Celestin Sibiiianul, care cerea de lucru lui Neagoe, căpătase de la acesta comanda de a-i face „o cădelniță după chipul turnului orașului vostru, de oare ce am străbătut Țara Ungurească și n'am văzut nicăiri un turn mai frumos“. Și Domnul adauge, vădind astfel și *gustul său și existența de meșteri români în țară*: „Trecând vremea, când a isprăvit acel turn al nostru și ni l-a adus înaintea ochilor, nu ni-a plăcut, pentru că era făcut țigănește: avem noi destui meșteri cari puteau să-l facă mai frumos de cum l-a făcut el“¹.

Turnurile sânt asemănătoare cu cele văzute la chivote, și toate ornamentațiile adăugate aparțin artei ardelenesti, poate dintr'un moment în care ea începea să primească și influențe în sensul Renașterii. Florile de jos la una dintre ele au cu totul alt caracter decât turnul.

După forma turnului de biserică săsească, a urmat, într'o epocă în care elementul gotic dispare cu desăvârșire, floarea larg deschisă, tulipa, care deosebește epoca lui Brâncoveanu și a marelui artist bisericesc de pe lângă dânsul, Antim Ivireanul.

Toată arta brâncovenească și arta cantacuzinească, de care e precedată, a lui Șerban Cantacuzino și a fraților lui se caracterizează prin această tulipă, care continuă apoi a se menține în reproduceri mai târzii ale unor modele evident mai vechi.

După cădelnițe, trecem la *candele*, care se lucrează mai mult la Brașov.

Aceiași floare constituie un mijloc sigur de a data și candelile. Una din cele mai frumoase e aceia, înstrăinată de neonestitatea unui paracliser, care de-asupra mormântului, ce trebuia să rămâie anonim, al „trădătorului“ față de Turci Brâncoveanu, arată ale cui sânt oasele, culese din Mare, ale celui ce zace dedesupt, La Radu-Vodă, la Cotroceni se mai conservă astfel de mari obiecte de argint țesute din flori și frunze, pe care le-am presintat de mult, în „Arginturile lui Brâncoveanu“².

¹ Unum turribulum fabricaret ad modum turris vestre civitatis, ex quo nos Hungariam perlustravimus et pulchriorem turrim nusquam vidimus; elapso tempore, dum illud opus nostrum perfecisset et coram oculis nostris presentasset, non nobis complacuit, quoniam ad modum Cinganorum erat fabricatum; habemus nos satis magistros qui potuissent pulchriori modo perficere quam ita ipse perfecisset; Iorga, in Hurmuzaki, XV, pp. 237-8, no. CCCCXXXIII.

² *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1914; v. Iorga, in Hurmuzaki, XV, p. 1060, n-le MDLXII, MDLXIII.

Policandrele represintă cea mai veche comandă datată care s'a făcut în Ardeal. La 18 Ianuar 1492 Vlad-Vodă Călugărul, om evlavios, trimete la Cozia un meșter sibiian, care lucrează un astfel de obiect „ca să vadă cum e așezat“¹.

Ajungem acum la *cruci*. La noi ele sânt de două feluri, de și în această materie nu se mai poate vorbi cu siguranță de originea lor, din două motive: pentru că și Sașii au elemente orientale în crucile lor, une ori cu filigrane, care sânt orientale sau trecute prin Veneția și, în al doilea rând, pentru că sânt cruci mai târzii în care elemente de smalt aparent adause acopăr adânciturile din modêle sau dintr'un obiect mai vechiu.

Firește, toate crucile cuprind în ele elemente de lemn săpat, cu un lucru foarte migălos, care se practică și astăzi de călugării de la Muntele Athos.

Prin urmare, între crucea ardelinească a Sașilor din epoca lor catolică, înainte de trecerea lor la protestantism, și între crucea de la noi este o foarte mare asemănare. Dar nu se poate atribui Sașilor, nici în Muntenia, și cu atât mai puțin în Moldova, lucrul tuturor acestor cruci. De sigur, foarte multe dintre ele au fost lucrate în Ardeal. Dacă Alexandru-Vodă Lăpușeanu nu lucrează crucea lui la Bistrița, — e vorba însă de una de gât, — trebuie să se facă observația că în Muntenia avem mult mai puține cruci ca în Moldova. În Moldova, prin secolele al XV-lea, XVI-lea și XVII-lea este neîndoielnic că Ștefan-cel-Mare, având să inzestreze atâtea biserici și atâtea mănăstiri, s'a găsit în altă situație decât cineva care ar avea nevoie pentru o biserică sau două de asemenea obiecte.

În ultimul cas, obiectele se comandă în străinătate, pe când în primul, fără să avem a face, cum pretindea d. Ștefănescu, cu o adevărată „fabrică a bisericii“, ca în Italia, este netăgăduit că au fost meșteri cari au lucrat permanent, ca și în domeniul arhitecturii, al picturii, al sculpturii în piatră, și în acela al argintăriei, pentru Ștefan. Erau oameni veniți din străinătate și reținuți la noi, cari au format apoi o sumă de meșteri în țară. Este, prin urmare, o artă pe care o putem numi, în mare parte, a noastră, în amândouă formele sale: adecă și în forma aceia în care stăpânește filigrana.

Deosebirea între cele două forme e mare. Crucea umplută cu smalt este masivă și polihromă, pe câtă vreme crucea în filigrană

¹ „Ut videat candelabrum quomodo est dispositum“; Iorga, în Hurmuzaki, XV, p. 133, no. CCXLI.

este aeriană, un lucru de broderie, care poate să ajungă la cea mai mare rafinare. Două tehnici care nu se pot confunda.

De altminteri, nu numai că samănă crucile noastre cu cele din Ardeal, dar toată ortodoxia din Peninsula Balcanică a întrebuițat eruci de același fel. Întâlnim și la Armeni, mai ales la cei din Moldova, trăiți între Români, tipuri ca acelea făcute în Ardeal sau la Veneția și de argintarii macedoneni, care, toate, sânt exact de același fel.

Une ori crucile încep a avea alt caracter. Ramurile fine constituie imitația unui arbore cu flori. Aș numi-o o cruce „buchet“.

Și în cutare cruce armenească filigrana domină..

Venim acum la potire. La 1518, Ioan și Celestin Sibiieni lucrau astfel de „cupe“ pentru Neagoe¹. Acestea sânt deci tot de fabricație ardelenescă. Cei mai mari meșteri pentru aceste vase au fost totdeauna Sașii. Și, dacă sânt unele potire armenești care prezintă asămănări mari cu potirele noastre și cu cele săsești, aceasta se datorește faptului că Armenii din Moldova — și deosebesc pe aceștia pentru că Armenii din Muntenia sânt veniți de ieri de alaltăieri, pe când cei din Moldova sânt tot așa de vechi ca și principatul Moldovei, ba unii fixați acolo dinainte de închegarea principatului, având lucruri de pe la 1340, din momentul când se încerca abia întemeierea unei vieți de Stat în părțile noastre —, acești Armeni, zic, au luat foarte adese ori și obiecte de la noi, sau au luat obiecte împreună cu noi, de la meșteri străini. Se făcuse de pildă o comandă românească mai mare, și, prisosind unele lucruri, acestea au fost cumpărate de Armeni; se adăuga atunci a acestor obiecte o inscripție armenească. Este interesant să se vadă lupta pe care o duc ei pentru a se păstra caracterul primordial al artei lor. Această artă nu a putut fi întotdeauna apărută, și se găsesc elemente de la noi care predomină. Alte dați, prin Armenii veniți din Crimeia și din Polonia, este un curent de artă armenească, care împiedecă să se confunde cu noi. Este o mică dramă în relațiile de artă dintre Armeni și noi.

Unele dintre aceste potire nu au decât niște linii geometrice la basă, iar altele, pe lângă elementele acestea geometrice, au și flori. Îndată ce vedem apărând tulipa, știm că avem a face cu epoca lui Brâncoveanu și a lui Antim Ivireanul. Antim probabil că a adus din Ivir aceste motive florale, care se întâlnesc în toate obiectele de artă: Persia, cu arta ei cea mare, poate fi la orizont.

¹ Iorga, in Hurmuzaki, XV, p. 237, no. CCCCXXXIII.

Se întâmplă une ori ca potirele să aibă în partea de sus și figuri de sfinți. În Ardeal, astfel de figuri se întâlnesc din când în când.

Unul are o inscripție de la Doamna Maria a lui Șerban Cantacuzino.

Îngerii cari se văd pe un potir armenesc sânt îngeri de-ai Renașterii: poate să fi venit prin Veneția, cu care Armenii aveau legături foarte întinse.

Trecem acum la tăvi sau la anafornițe dintre care cele mai vechi pomenite în documente sânt cele comandate de Neagoe la Celestin în Sibiu (1518)¹. Talerele acestea sânt de mai multe feluri,

În epoca mai veche nu au nimic în mijloc, ci numai o inscripție care arată de la cine vine obiectul. Acestea s'ar putea să nu vină din Ardeal, ci din Dalmația sau din Veneția chiar. Se pare că în Muntenia anafornițele de acest fel erau mult mai răspândite. Dar este și o altă categorie de anafornițe sau de tăvi, pe care se înfățișează câte un sfânt. Mai târziu, anafornițele sânt la fel cu cele din prima perioadă care nu au nimic în mijloc decât numai inscripția. Este cazul cu a episcopului Ștefan, probabil Mitropolitul de la începutul secolului al XVII-lea, care poartă în mijloc monograma lui. Iar într'o epocă târzie de tot argintarul nu se mai preocupă de pretențiile clientului și nici clientul nu mai are gustul lui bine determinat. Este aceeași situație ca și astăzi, când cumparam orice lucru, pe care-l grămădim lângă alte lucruri de natură diversă, așa încât o casă de om înstărit de la noi nu înfățișează o adevărată armonie, așa cum se întâlnește în casa țeranului, care, acesta, n'ar așeza un ecran iapones în mijlocul țălelor lui, pe când noi punem țăle țărănești alături de păuni lucrați în Iaponia sau cu bibeloturi din China, ceia ce dă impresia unui magazin cu lucruri de vânzare, dar nu a unei locuințe de bun gust. Odinioară însă se făcea o alegere, și niciodată n'ar fi primit un om din vremea lui Mircea, a lui Ștefan sau a lui Brâncoveanu să i se aducă de la Brașov un taler care să servească tot așa de bine pentru aducerea fructelor la masa Sasului sau pentru a prezenta anafura la biserică la noi, cum niciodată nu se admitea o îngrămădire de sfinți și de ornamentații fără rost, cum aveau obiceiul să facă Rușii.

Câte ceva vine și de la Ruși. Avem și înrăuriri ale Renașterii, cu grupuri de îngeri de un gust destul de prost, medalioane, frunzișuri, vagi flori. Găsim și elemente de artă orientală, musulmană.

Ripidele, care se duc în procesiuni, se mai întâlnesc ici colo. În

¹ *Ibid.*, p. 236, no. CCCCXXXI.

București le avem la Mihai-Vodă, Sf. Gheorghe Nou și la Cotroceni. Ele aparțin, de obicei, secolului al XVII-lea sau al XVIII-lea,

Vom trece acum la *legăturile de cărți*. Avem deocamdată, în materie de Evangheliare, unul ardelenesc, făcut de un trimes al lui Ștefan-cel-Mare în Ardeal, Isac Vistierul, care a comandat Sașilor din Sibiiu îmbrăcămintea cu argint. El se găsește astăzi în aceeași biserică de la Feleac, lângă Cluj, pe care învățatul paroh, care este și scriitor, a găsit cu cale s'o schimbe, făcându-i tot felul de împodobiri de ușă în stilul Renașterii.

De altminteri, între felul acesta ortodox de a reprezenta sfinții sau pe Hristos, interpretat răsăritean, și între felul cum lucrau Sașii pentru propriile lor legături, nu este nicio deosebire. Lucrarea este foarte frumoasă. Eu aș fi de părere ca pentru asemenea lucruri să se facă reproduceri galvanoplastice, mai ales că originalele nu se pot aduce la Museu, și mai ales pentru că s'ar putea să fie cine știe ce puternic al zilei, care să le șterpească. Energic săpat e Evangheliariul de la Humor pe care Ștefan el însuși pare să-l fi închinat uneia din cititoriile sale, cele din Neamț, 1436 și 1512¹.

Pentru o legătură mai nouă, de același caracter, dacă nu ar fi inscripția armenescă sus și ceva în figuri care să amintească un tip armenesc, ar crede cineva că are a face cu un lucru făcut în Ardeal pentru Moldoveni.

Evangheliariul lui Neagoe e un foarte frumos lucru ardelenesc de la Sibiiu, cu elemente apusene în îmbrăcăminte. Mai târziu întâlnim adesea un alt tip, cu Evangheliștii în colțuri, până ce, supt influența răului gust în creștere, se ajunge odată, în secolul al XVIII-lea, în figuri, la o reprezentare realistă, umflată, grosolană.

Venim acum la *icoane*. Ele sânt foarte adesea argintate, une ori și suflute cu aur, la catapitesme mai ales, dar aceiași îmbrăcăminte se găsește și pe icoane de hram și pe acelea din case particulare. Ele sânt de multe feluri. Cutare, din Brașov, de la biserică Sf. Nicolae, înfățișând Adormirea Maicii Domnului, aparține, după socotința mea, secolului al XVI-lea sau începutului secolului al XVII-lea. Aici nu este nimic săsesc: în ce privește migăleala, lucrul lui, pare ceva cu desăvârșire unic, cu totul altceva decât gustul, mult mai dur conturat, al artei germane, dar nici ceva rusesc, cu tot numărul mare al figurilor de sus. Am repartisa-o la arta dalmato-venețiană.

¹ I. Bogdan, în *Memoriile Academiei Române*; Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamțu și Secu*, 1911, pp. 2, 3, 6. Cel din 1555 e mai grosolan; *ibid.*, p. 10. V. și *ibid.*, p. 54 (1664).

Dar o altă icoană, tot de la Braşov, de o impresie de ansamblu foarte frumoasă, arată că de sigur au existat acolo meşteri români argintari cari învăţaseră meşteşugul lor de la Saşi.

Printre aceştia se înscrie în primul rând Gheorghe Mai, care face îmbrăcămintile de carte ce plăceau lui Brâncoveanu. Am publicat scrisorile de comandă ale Domnului¹. Pe câte una, supt influenţa Ruşilor, sânt foarte multe figuri de jur împrejur, detaliile fiind, după obiceiul apusean, foarte îngrijit urmărite. Ele arată de obicei o conştiinţă şi onestitate desăvârşită. Una, deosebit de bine lucrată, are jos inscripţia „Io Constantin Basarab Voevod“ şi o dată : 7200 adecă 1692. De acelaşi e şi Evangheliariul făcut pentru biserica Sf. Nicolae din Braşov. Şi aici se poate observa influenţa clientului, care cere altceva decât ce vrea să deie meşterul.

Există şi o artă mai grosolană, făcută, fără indoială, la noi, tot în epoca brâncovenească, precum o arată florile de pe margine.

O perioadă de decadenţă, unde meşterul străin nu mai e chemat, iar cel de ţară nu mai este stăpân pe unealta cu care lucrează, e secolul al XVIII-lea.

Aşa icoana răs-strămoşului meu din partea tatălui, care era pe la 1770 negustor în Botoşani, éfor al negustorilor pământeni.

Îmbrăcămintea în argint a unei foarte curioase icoane a mea, pe care am cumpărat-o acum câtăva vreme, arată cât de mult caută să imite îmbrăcămintea în argint pictura de dedesupt. Ea a aparţinut, fără indoială, unui Domn muntean, pentru că pe dos are corbul Munteniei; trebuie să fie de prin anii 1740-1780.

Lângă opera argintarilor şi aceia a zlătarilor de la noi, câte una, arare ori, arată şi originea apuseană. Acesta este cazul cu o icoană de familie a Drăghiceştilor, din care se coboară mama mea, sau a Năculeştilor, inrudită cu ei. Icoana de dedesupt, — de-asupra e o inscripţie grecească — trimete la secolul al XVI-lea sau inceputul celui al XVII-lea. Cum Drăghiceştii erau dintre Filipeştii munteni, se poate să fie o icoană din Muntenia, şi am impresia că legătura este o legătură de Veneţia. Trăsături largi, foarte corect desemnate, nu se potrivesc cu tradiţia din părţile noastre.

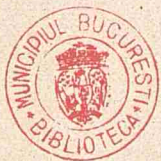
Încheind această conferinţă, trebuie să fac observaţia că nu ştiu ce au lucrat zlătarii din Muntenia în ultimul timp. Dar, ca Moldovean, ştiu ce se lucra în Moldova, pe vremea lui Elefterie Ropală,

¹ Iorga, *Braşovul şi Români*. Indicaţii şi în Hurmuzaki, XV. Mi s'a arătat la Berna, de d. ministru Boerescu, o frumoasă legătură pe o carte de rugăciuni a lui Şerban-Vodă Cantacuzino.

ultimul represintant pur al vechilor argintari. El a lăsat și elevi: trăiește încă unul din ei la Focșani și produce lucruri frumoase de și, de multe ori, din cauza cerințelor publicului, calcă alături și face obiecte potrivite cu noul gust, căci obiectele potrivite cu gustul său nu se mai vând.

Dar, cu toate că există ici și colo câte un asemenea represintant al unei arte aproape de sfârșit, dar care poate fi oprită în această decadentă și întărită, înviorată, totuși nu se acordă nicio atenție de către Ministeriul Cultelor și al Instrucției publice și al Artelor acestor interesante manifestații ale unui gust care nu trebuie să piară. Încurajând un astfel de lucru de argintărie, specialisând anumite școli de meserii în această direcție, în loc să se facă prea mulți meșteșugari pentru un meșteșug pe care-l practică oricine, nu am fi siliți să umplem bisericile noastre cu produsele unor fabrici, foarte eterodoxe, de prin Galiția, care, de cele mai multe ori, au cumpărat obiecte de artă de la noi pentru a le revinde în străinătate unor persoane amatoare de asemenea lucruri.

Cu aceste considerații, iubiți ascultători, se termină o conferință pe care nu știu dacă dv. ca și mine ați dorit-o mai scurtă.

Ășezământul tipografic
„Datina Românească”
Vălenii-de-Munte